

**İbrahim Özdemir, İmam Gazzâlî’de Maslahat
Düşüncesi (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,
2023), 218 sayfa, ISBN: 9786254283154**

**Kitap
Tanıtımı**
Book
Review

İmran GÜRBÜZ SAÇIN

Doktora Öğrencisi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İslami Araştırmalar
Enstitüsü, İslam Hukuku Bilim Dalı
Ph. D. Candidate, Ankara Social Sciences University, Islamic Studies Institute,
Department of Islamic Law,
Ankara, Türkiye

 aysesule.2018@gmail.com

 orcid.org/0000-0001-6180-7535

Yazar
Author

Gürbüz Saçın, İmran. “İbrahim Özdemir, İmam Gazzâlî’de Maslahat Düşüncesi
(Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2023)”. *Tevilat* 4/2 (Aralık 2023), 501-
513.

 doi.org/10.53352/tevilat.1396374

Atıf
Cite as

Received / Geliş Tarihi: 26.11.2023

e-ISSN: 2757-654X

Accepted / Kabul Tarihi: 22.12.2023

www.tevilat.com

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal
içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and
scanned via a plagiarism software.

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan
çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında
yayınlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to
their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Yayıncı/Published by: Selçuk University Press

Bilgi
Info

İmam Gazzâlî'de Maslahat Düşüncesi

Tüm İslâm alimlerinin ittifak ettiği bir gerçek vardır ki o da şer'î hükümlerin maslahatları içerdiği'dir. Usulcüler maslahatı, itibar açısından farklı şekillerde taksime tabi tutsa da asıl gerilim alanını bu kısımlardan mürsel maslahat oluşturmaktadır. Bu konuda dikkat çeken en önemli isimlerden birisi de Gazzâlî'dir. Zira Gazzâlî kaleme aldığı *el-Menhûl*, *Şifâu'l-Galîl* ve *el-Müstasfâ* isimli üç usul eserinde mürsel maslahatla ilgili farklı görüşler ortaya koymuştur. Tanıtımını yapacağımız *İmam Gazzâlî'de Maslahat Düşüncesi* isimli bu eser, İbrahim Özdemir tarafından Gazzâlî'deki maslahat düşüncesinin bu üç eser bağlamında ne olabileceğini, usulcülerin Gazzâlî'nin bu farklı yaklaşımlarını nasıl yorumladıklarını ortaya koyma ve bunları değerlendirme amacıyla kaleme alınmıştır.

Özet

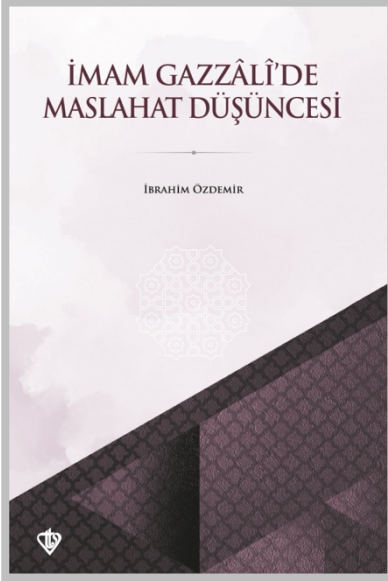
Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, İmam Gazzâlî, Maslahat, el-Menhûl, Şifâu'l-galîl, el-Müstasfâ.

İbrahim Özdemir, *The Idea of Maslahat in Imam al-Ghazali* (Ankara: TDV Publications, 2023) 218 pages, ISBN: 9786254283154

There is one fact that all Islamic scholars agree on, and that is that shari'ah rulings contain maslaha. Although the jurists divide the maslaha into different categories in terms of credibility, the main area of tension is the mursal maslaha among these. Al-Ghazali is one of the most prominent figures in this regard. Al-Ghazali has put forward different views on the mursal maslaha in his three works on *Usul: al-Manhul*, *Shifa' al-Ghalil*, and *al-Mustasfa*. The book we will introduce, *The Idea of Maslahat in Imam al-Ghazali*, was written by İbrahim Özdemir with the aim of revealing what the thought of maslaha in Ghazali could be in the context of these three works, how the methodologists interpret these different approaches of Ghazali, and evaluating them.

Abstract

Anahtar Kelimeler: Islamic Law, Imam al-Ghazali, Maslaha, al-Manhul, Shifa' al-Ghalil, al-Mustasfa.

Tüm İslâm alimlerinin ittifak ettiği bir gerçek vardır ki o da şer'î hükümlerin maslahatları içerdiğidir. Usulcüler maslahatı, itibar açısından farklı şekillerde taksime tabi tutsa da asıl gerilim alanını bu kısımlardan mürsel maslahat oluşturmaktadır. Bu konuda dikkat çeken en önemli isimlerden birisi de Gazzâlî'dir. Zira Gazzâlî kaleme aldığı *el-Menhûl*, *Şifâu'l-Galîl* ve *el-Müstasfâ* isimli üç usul eserinde mürsel maslahatla ilgili farklı görüşler ortaya koymuştur.

Tanıtımını yapacağımız *İmam Gazzâlî'de Maslahat Düşüncesi* isimli bu eser İbrahim Özdemir tarafından Gazzâlî'deki maslahat düşüncesinin bu üç eser bağlamında ne olabileceğini, usulcülerin Gazzâlî'nin bu farklı yaklaşımlarını nasıl yorumladıklarını ortaya koyma ve bunları değerlendirme amacıyla kaleme alınmıştır.

Eser, giriş, üç ana bölüm, sonuç ve kaynakçadan oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırmanın konusu, önemi, içeriği ve sınırları üzerinde durulmuştur. Şer'î naslar ve hükümlerin insanların maslahatını gözettiği ve iki dünya saadetini hedeflediği konusunda ittifak olmakla beraber usulcülerin bu gerçeği temellendirme noktasında farklı yaklaşımlar sergiledikleri ifade edilmiştir. Çalışmanın maslahatla ilgili tüm konuları içermediği; Gazzâlî'nin *el-Menhûl*, *Şifâu'l-Galîl* ve *el-Müstasfâ* adlı eserlerindeki mürsel maslahat yaklaşımları, usulcülerin bu yaklaşımlara karşı yorumları ve bununla ilgili tartışmalarla sınırlandırıldığı belirtilmiştir. Bu üç eserdeki mürsel maslahatın konu edilmesinin nedenleri üzerinde durulmuştur. Bunların ardından Gazzâlî'nin mürsel maslahat yaklaşımıyla ilgili yorumları içeren, kendisinden sonra gelen klasik ve çağdaş usulcüler tarafından kaleme alınan birçok çalışmaya değinilmiştir. Tüm bu yorumları inceleyerek bu yorumlardan hangisinin Gazzâlî'nin mürsel maslahat anlayışını doğru yansıttığını ortaya koyan müstakil bir eserin bilindiği kadarıyla

olmayışına vurgu yapılmıştır. Çalışma kapsamında bu üç eserdeki maslahat anlayışları arasında -iddia edildiği gibi- çelişki olup olmadığı, hangi görüşün Gazzâlî'nin son görüşü olduğu üzerinde durulacağı ve usulcüler tarafından yapılan yorumların değerlendirilmesinin yapılacağı belirtilmiştir.

Çalışmanın “Fıkıh Usulünde Maslahat” isimli birinci bölümünde ana konuların daha iyi anlaşılması sadedinde fıkıh usulündeki maslahat kavramı ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir. “Maslahatın Lügavî ve İstilahî Anlamı” şeklindeki ilk ana başlıkta maslahat kavramının lügat ve ıstılah anlamları üzerinde durulmuştur. İstilahî anlamın usulcüler tarafından farklı şekillerde ifade edildiği belirtilmiş ve bu tanımlara yer verilmiştir.

Lügavî ve ıstılahî anlamların ardından bunların arasındaki sıkı münasebet ortaya konmuş ancak bu münasebetle birlikte şer'î anlam ile lügavî anlamın aynı olmadığını izahı yapılmıştır.

Birinci bölümün bir diğer ana başlığı “Maslahatı İtibara Almanın Meşruiyet Delilleri” olmuştur. Bu başlıkta usulcülerin ortaya koyduğu ve şer'î hükümlerin kulların maslahatlarını dikkate aldığını ispat edecek aklî ve naklî deliller zikredilmiştir. Bu kısımda hikmet ve rahmet sahibi olan Şârî'in hükümlerinin kulların maslahatını gözetmemesinin mümkün olmayacağı, Allah'ın kullarına nimet vermesi ve teklifte bulunmasından hareketle teklifin maslahat içerdiği, aksi halde nimetin bir anlamının olmayacağı, Kurân'ın bir rehber, hidayet kaynağı olması vurgusundan hareketle maslahatı esas almış olması gerektiği, günahların büyük-küçük diye ayrımına tabi tutulmasının bu fiillerin fert ve toplumda meydana getireceği olumsuz etkisinin farklılığından dolayı olduğu yani Şârî'in maslahatı esas aldığı gibi birçok delil zikredilmiştir.

“Usulcülerin Şer'î Hükümleri Maslahatla Temellendirme Yaklaşımları” başlığı altında Mutezilî, Mâtürîdî ve Eş'arî usulcülerin maslahatı temellendirmedeki farklı yaklaşımlarına değinilmiştir. Buna göre Mûtezile, ilahî fiil ve hükümlerin kulların maslahatını gözetmesinin Allah için vacip olduğunu; Mâtürîdîler maslahatı gözetmenin Allah için vacip olmamakla birlikte hikmet gereği tefaddül kapsamında olduğunu kabul etmişlerdir. Yazar burada Mâtürîdîlerin tefaddülden kasıtlarının ne olduğunu da ortaya

koymuştur. Buna göre tefaddül, aslında “var olup olmaması eşit düzeyde mümkün” anlamında iken Mâtürîdîler bu kavramı sadece varlık tarafı söz konusu olan mümkün manasında kullanmışlardır. Bu durumda ilâhî fiil ve hükümlerin kulun maslahatından hali olması aklen mümkün ancak hikmet gereği mümkün değildir. Eş’arîler ise maslahatın ilâhî rahmetin muktezası olarak ilâhî fiil ve hükümlerde içkin olduğunu ifade etmişlerdir. Burada Eş’arî olan Gazzâlî’nin de bu görüşte olduğu dikkate alınırsa bunun onun maslahatla ilgili görüşleriyle nasıl bağdaştırılacağı sorusu akla geliyor. Ancak kitapta buna dair bir inceleme ve/veya tahlil söz konusu değildir. Oysa çalışmanın ortaya konma amacına göre bu vb. sorulara cevap vermesi de beklenirdi.

Bunun ardından “Maslahatın Kısımları” başlığıyla önce kuvvet açısından maslahat, alt başlıklar halinde zarurî, tahsînî ve hâcî maslahatlar şeklinde taksime tabi tutularak her biri ayrı ayrı izah edilmiştir. “Zarurî Maslahatlar” başlığında bu maslahatların neler olduğu, bunların kendi içindeki hiyerarşisi, din maslahatından kastedilenin ne olduğu ve bu maslahatın en üstün olmasının önemi üzerinde durulmuştur. Zarurî maslahatların muhafazası için Şârî’ tarafından vazedilen hükümlerin, ya bu maslahatları tahsil ya da ibkâ için konulduğu ifade edilmiş ve bunlarla ilgili din, nefis, akıl, nesil, mal ve ırzın korunmasıyla ilgili birçok örneğe yer verilmiştir. Zarurî maslahatları koruyan bu hükümlerin mütemmimi olan hükümlere de örnekler ışığında değinilmiş ve zarurî maslahat kapsamında bu maslahatın zarurîlik vasfının usulcülere göre ne ifade ettiği ortaya konulmuştur.

“Hâcî Maslahat” alt başlığında bu maslahatın tanımı, bu maslahatı muhafaza eden hükümler ve bu hükümlerin mütemmimi olan hükümler örneklerle izah edilmiştir. “Tahsînî Maslahatlar” başlığında da aynı şekilde muhafaza edici ve tamamlayıcı hükümleriyle örnekler ışığında açıklanmıştır.

Eserde bu üç maslahat türünün izahından sonra bunlar arasındaki, usulcüler tarafından ortaya konulan tekâmül ya da tedahül ilişkisi ve bu üç maslahat türü ile tamamlayıcıları arasındaki ilişki üzerinde durulmuştur. Her mükellefin bizzat korumak zorunda olduğu aynî maslahat ile yeterli sayıdaki fertler

tarafından muhafaza edilen kifâî maslahat ayırımına da işaret edilmiştir.

Kuvvet açısından maslahat taksiminin ardından itibar açısından maslahat taksimi yapılmış ve alt başlıklar şeklinde muteber, mülga ve mürsel maslahatlar üzerinde durulmuştur. Bu bölümde maslahata kaynaklık eden münasip vasfın ne olduğuna dair biri dar diğeri geniş kapsamlı olan iki tanımdan bahsedilmiş ve bu iki tanımın değerlendirmesi yapılmıştır. Usulcülerin münasip vasıfla ilgili yaklaşımları neticesinde oluşan ittifak ve ihtilafları muteber, mülga ya da mürsel maslahatların zeminini oluşturmuştur. Kuvvet açısından maslahat başlığının altındaki bu genel girişten sonra “Muteber Maslahat” alt başlığında bu maslahatın tanımı ile münasip-müessir ve mülâim vasfa dayanan muteber maslahat kısımları örnekleriyle açıklanmıştır. “Mülga Maslahat” alt başlığıyla bu maslahatın tanımı yapılarak bu maslahatın en meşhur örneği olan Ramazan ayında orucunu cinsel ilişki sonucu bozan Endülüslü idareciye iki ay oruç tutma cezası verilmesi örneğiyle iktifa edilmiştir. “Mürsel Maslahat” başlığının altında bu maslahatın tanımının ardından buna kaynaklık eden mürsel vasfın ne olduğuna dair Cüveynî'nin tanımına yer verilmiş ve bu tanımın tahlili yapılmıştır. Mürsel vasfın tanımından hareketle mürsel maslahatın tanımı yapılmıştır. Buna göre mürsel vasıf, hükme illet teşkil etmesinin şer'an geçerli olup olmayacağına dair bir delil bulunmayan vasıfken mürsel maslahat, mürsel vasfa dayanılarak maslahatın elde edilip edilmemesi hakkında şer'î bir delil bulunmayan maslahattır.

Eserde ayrıca mürsel maslahatın en önemli tartışma konularından biri olan mürsel maslahatla amel konusuna değinilmiş, mürsel maslahatı delil olarak kabul edenlerin mutlak olarak amel edenler ve bazı şartlar dahilinde amel edenler şeklinde ikiye ayrılmalarından bahsedilmiştir. İmam Mâlik, Gazzâlî, Bakillânî, Cüveynî ve mürsel maslahatla ilgili dikkat çekici yaklaşımlardan birine sahip olan Tûfî'nin görüşlerine yer verilmiştir. Tûfî'ye göre nas veya icmâa aykırı olsa bile maslahatla amel etmek caizdir. Eserde Tûfî'nin maslahatı diğer delillerin yokluğunda değil de diğer delillerin varlığına rağmen itibara aldığı

vurgulanmış ve Tûff'nin bu görüşüyle aslında kendisiyle çeliştiğinin izahı yapılmıştır.

Maslahatı farklı açılardan taksim eden yazar "Kapsam Açısından Maslahat" başlığının altında oluşturduğu, bütün insanları ilgilendiren adalet, kardeşlik gibi toplumsal değerlerin muhafazasını içeren "Küllî Maslahat", toplumun tamamını olmasa da genelini ilgilendiren "Gâlibî Maslahat" ve bireyleri ilgilendiren "Şahsî Maslahat" şeklindeki alt başlıklarda bu maslahatların izah ve örneklerine yer vermiştir.

Yazar tarafından birinci bölüm "Tahsil Açısından Maslahat" başlığıyla yapılan taksimle bitirilmiştir. Burada meydana gelmesi kat'î, zannî; meydana gelip gelmemesi eşit düzeyde; meydana gelmesi zayıf bir ihtimal ve meydana gelmemesi kesin olan maslahatlar örneklerle açıklanmış, usülcülerin bunlarla amel noktasındaki görüşlerine değinilmiştir.

Eserin birinci bölümü, fıkıh usulündeki maslahatın genel hatlarıyla görülmesi ve asıl konuya öyle girilmesi açısından bazı okuyucular için faydalı olabilir. Ancak bazıları için klasik fıkıh usulündeki maslahat anlayışının bir bölümü ihtiva edecek kadar geniş çaplı işlenmesi gereksiz görülebilir.

İkinci bölüm eserin ana konusunu oluşturan "Gazzâlî'de Mürsel Maslahat" konusunu ele almaktadır. Bu bölümde Gazzâlî'nin *el-Menhûl*, *Şifâu'l-Galîl* ve *el-Müstasfâ* isimli usûl eserlerinin kronolojik sıralaması dikkate alınarak bu üç eserdeki maslahat yaklaşımları tek tek ele alınıp değerlendirilme yapılmıştır. İlk olarak *el-Menhûl* isimli eserdeki maslahat yaklaşımı incelenmiş, Gazzâlî'nin eserde sahih ve fasid olarak ayırma tâbi tutarak yaptığı mürsel maslahat tanımları izah edilmiştir. Ardından Gazzâlî'nin eserinde fasit mürsel maslahatla ilgili usülcülerin mürsel maslahatı mutlak anlamda kabul eden, reddeden ve bazı şartlar dahilinde kabul edenler şeklinde üçe ayrılan yaklaşımlarına nasıl yer verdiği açıklanmıştır. Bu kısımda özellikle dikkat çekilen hususlardan birisi Gazzâlî'nin mürsel maslahatı mutlak kabul edenler için İmam Mâlik örneğine yer vermesidir. Zira İmam Mâlik maslahat gereği tâzir kapsamında ölüm cezası verilebileceğini ifade ederek bu kapsamı oldukça genişletmiş ve bu durum Gazzâlî tarafından "yoldan sapma" olarak nitelenmiştir. Gazzâlî'nin bu söylemi yazar

tarafından değerlendirilerek onu İmam Mâlik hakkında aslında doğru olmayan bu düşünceye sevk eden kanaatin sebepleri ortaya konulmuştur. Gazzâlî'nin İmam Mâlik söylemine karşılık Gazzâlî'ye yapılan mezhep taasupçuluğu ithamına cevap verilmiş ve Gazzâlî'nin bu söylemindeki asıl kaygısının ne olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır. Usulcülerin yaklaşımının ardından Gazzâlî'nin *el-Menhûl*'deki mürsel maslahat anlayışına yer verilmiş ardından bu yaklaşım ile diğer usulcülerin yaklaşımlarındaki farklar ortaya konulmuştur. Son olarak yazar tarafından Gazzâlî'nin yaptığı sahih ve fasid mürsel maslahat türlerinin mukayesesi yapılmıştır.

İkinci bölümde ele alınan bir diğer kitap Gazzâlî'nin *Şifâu'l-Galîl* isimli eseridir. İlk olarak Gazzâlî'nin eserindeki mürsel maslahat tanımına yer verilmiş ve Gazzâlî'nin mürsel maslahatla ilgili tanımları arasındaki ihtilafa dikkat çekilmiş; aslında bu tanımların maslahatın farklı cihetlerini yansıttığının izahıyla birlikte gerçek bir ihtilaf olmadığı vurgulanmıştır. Tanım kısmının ardından Gazzâlî'nin *Şifâu'l-Galîl*'deki kuvvet, itibar, kapsam ve açıklık-kapalılık bakımından yaptığı mürsel maslahat taksimine yer verilmiştir. Yazar tarafından *Şifâu'l-Galîl*'e ayrılan bu bölümde mürsel maslahatın taksiminin ardından Gazzâlî'nin mürsel maslahatla amel konusunda eserinde yer verdiği yaklaşımın ve mürsel maslahatta aradığı şartların dört başlık halinde sırayla tek tek izahı yapılmıştır. Yine yazar tarafından bu şartların arasındaki münasebete yer verilmiştir. Gazzâlî tarafından ortaya konulan bu dört şartla amelin cevazına dair Gazzâlî'nin *Şifâu'l-Galîl*'de belirttiği iki delilden bahsedilmiştir. Delillerin ardından yazar tarafından Gazzâlî'nin mürsel maslahatla ilgili yaklaşımı değerlendirilmiş ve temelde Muaz (r.a) hadisine dayandığı açıklanmıştır. Son olarak *Şifâu'l-Galîl*'de yer alan ve Gazzâlî'nin aradığı şartları içeren örneklere yer verilmiş ve bu örneklere ilişkin yapılan itirazlara Gazzâlî tarafından verilen cevaplar zikredilmiştir.

Kitapta incelenen bir diğer eser, Gazzâlî'nin son telifi olan *el-Müstasfâ* isimli eseridir. Bu başlıkta eserde yapılan mürsel maslahatın lügavî ve şer'î tanımlarına yer verilmiş ve bu anlamlar arasındaki münasebet tahlil edilmiştir. Tanımın ardından Gazzâlî'nin yaptığı taksimat zikredilmiştir. Burada Gazzâlî'nin diğer

taksimlerden farklı olarak sadece kuvvet ve itibar açısından bir taksim yaptığına dikkat çekilmiştir. Gazzâlî'nin *el-Müstasfâ*'sında yer verdiği mürsel maslahatla amel konusu diğer iki eserdeki yaklaşımlarıyla mukayese edilerek incelenmiştir. Bu mukayesenin belki de en dikkat çekici kısmı Gazzâlî'nin *Şifâu'l-Galîl*'de zarurî ve hâcî maslahatla ameli herhangi bir delille desteklenmeksizin caiz görürken *el-Müstasfâ*'da sadece zarurî maslahatla delilsiz ameli caiz görmesidir. Gazzâlî *el-Müstasfâ*'da ayrıca zarurîliğin yanında kat'î ve küllîlik şartına da vurgu yapmaktadır. Bunun örneğinin düşmanın siper/kalkan (teterus) yaptığı Müslümanların öldürülmesi olduğu belirtilmiş ve yazar tarafından Gazzâlî'nin bu üç şartı taşımadığı için amelin caiz olmayacağına dair verdiği örneklerle yer verilmiştir. Ardından yazar tarafından Gazzâlî'nin eserinde ifade ettiği ve zarurî maslahatla amelin cevazına dair bu yaklaşımı istikrâ yoluyla elde ettiği küllî bir delile dayandığı ifade edilmiştir. Bu delil, tek tek cüz'î konularda varit olan cüz'î delillerden çıkarılan küllî delildir. Nitekim siper örneğinin de naslarda doğrudan delili yoktur ancak canın korunmasına yönelik birçok ayet mevcuttur. Yazar tarafından Gazzâlî'nin eserinde uzun uzun ele aldığı, siper örneğine yapılan itirazlar ve Gazzâlî'nin bunlara cevaplarına yer verilmiştir.

Yazarın bu bölümde söz konusu eserleri konu bazlı değil, kitap bazlı başlıklandırarak incelemesi her bir eserin içeriğinin bütüncül olarak anlaşılması açısından isabetli görünmektedir. Ayrıca kronolojik bir sıra takip edildiği için Gazzâlî'nin zihin dünyasındaki evrilmeler de daha iyi anlaşılmaktadır.

Eserlerin incelenmesinin ardından "Gazzâlî'nin Benimsediği Maslahat Anlayışına Yöneltilen Eleştiriler" başlığıyla mürsel maslahatı delil olarak kabul etmeyen Bâkîllânî'nin ve Zâhirî usulcülerin eleştirilerine ve Gazzâlî'nin bunlara yönelik cevaplarına yer verilmiştir.

Gazzâlî'ye yöneltilen bir diğer eleştirinin ise mürsel maslahatta aradığı şartlar olduğuna değinilmiş ve iki Mâlikî usulcü Ebyârî ve İbn Müneyyir'in Gazzâlî'nin mürsel maslahatla ilgili ortaya koyduğu zarurî, kat'î ve küllî olma şartlarının ütöpik olduğu yönündeki eleştirilerine yer verilmiştir. Burada küllî olmaktan kastın sadece ümmetin tamamını ilgilendirmesi değil bir beldeyi de

ilgilendirebilecek maslahat olabileceğine dikkat çekilmiş ve siper örneğinin savaş meydanlarında vuku bulmasının mümkün olduğu ifade edilerek yazar tarafından bu usülcülerin Gazzâlî'yi yanlış yorumladıkları ve görüşlerinin sağlam temele oturmadığı tutarlı bir şekilde izah edilmiştir.

Üçüncü bölüm "Gazzâlî'nin *el-Müstasfâ*'daki Mürsel Maslahat Yaklaşımıyla İlgili Klasik ve Çağdaş Yorumlar ve Tartışmalar" konusunu içermektedir. Gazzâlî'nin *el-Müstasfâ*'da mürsel maslahatla istidlâl ve amel için zarurî, kat'î ve küllî olma şartları etrafında yoğunlaşmış olan görüşleri doğrultusunda yapılan klasik ve çağdaş yorumlar; bu yorumların değerlendirilip tutarlılıklarının ortaya konulması bu bölümün içeriğini oluşturmuştur. Buna göre yazar tarafından tespit edilen sekiz farklı yorumdan bahsedilmiş bunların her biri ayrı ayrı alt başlıklar halinde zikredilmiştir. Bu yorumlardan ilki Gazzâlî'nin zarurîlik, küllîlik ve kat'îlik şartlarının mürsel maslahatla amelin vücup şartı olduğu yorumudur. Bu yorum sahiplerinden Sübkî'nin ve Sübkî'den etkilenen klasik dönem usulcüsü Zekeriya el-Ensârî'nin görüşlerine yer verilmiş ve bu görüşün delil yetersizliğine dikkat çekilmiştir. Sübkî'nin benimsediği yorumu destekleyen Ebu Zehre, Bûtî, Muhammed Abdû ve Şelebî gibi çağdaş usulcülerin de Gazzâlî'nin *el-Müstasfâ*'daki mürsel maslahat anlayışını nasıl yorumladıklarına ve temellendirmelerine yer verilmiştir. Bu usulcülerin yaklaşımları yazar tarafından değerlendirilmiş ve düştükleri yanlışlıklar ifade edilmiştir.

el-Müstasfâ'daki mürsel maslahat yaklaşımına dair yapılan ikinci yorum zarurîlik, küllîlik ve kat'îlik şartlarının mürsel maslahatla amelin cevaz şartları olduğu şeklindeki yorumdur. Bu yorumun ilgili şartların amelin vücup şartı olması yorumundan daha doğru olduğu ifade edilmiştir. Zira mezkûr üç şartı taşıyan maslahatla amelin mutlak anlamda kat'î olmayıp zan ifade ettiği bizzat Gazzâlî tarafından dile getirilmiştir.

el-Müstasfâ'daki yaklaşım için getirilen üçüncü yorum Mâlikî usulcü Hulûlû tarafından ifade edilen, küllîlik ve kat'îlik şartlarının mürsel maslahatın zarurî kısmına ait olduğu şeklindeki yorumdur. Yazar tarafından bu yorumun pratikte bir sakınca içermediği ancak Gazzâlî'nin asıl düşüncesinin de bu olmadığı, onun aradığı şartların

zarûrî mürsel maslahata değil, mutlak mürsel maslahata ait olduğu ifade edilmiştir.

Dördüncü yorum olarak çağdaş usulcülerden Mısırlı Hüseyin Hamid'in yorumu zikredilmiştir. Buna göre *el-Müstasfâ*'da geçen yaklaşım zarurî maslahatın küllî ve cüz'î kısımlarıyla, hâcî maslahatın küllî kısmıyla amel edileceğini ortaya koymaktadır. Yazar tarafından bu görüşün yanlış olduğu yine Gazzâlî'den getirilen delillerle çürütülmüştür. Bu kısımda Hüseyin Hamid tarafından öne sürülen diğer yorum, maslahatın küllî oluşu siper edilen Müslümanlar örneğine hastır iddiasıdır. Hamîd bu düşüncesini Gazzâlî'nin bu şartları siper örneğinden sonra zikretmesine dayandırmıştır. Bu görüşün tutarlı ve sağlam bir delilinin olmadığı gerekçeleriyle ifade edilmiştir. Burada yazarın, bu iddianın özellikle alimlerin konuyu anlattıktan sonra örneklerinin zikredilmesi şeklindeki geleneğine aykırı bir iddia olduğu yönündeki izahı başka hiçbir izahı gerektirmeyecek şekilde oldukça makuldür. Bu başlıkta Hüseyin Hamid'in *el-Müstasfâ* ile *Şifau'l-Galîl*'deki mürsel maslahat anlayışının aynı olduğu şeklindeki yorumuna da yer verilmiş ancak bu da gerekli izahlarıyla birlikte tutarlı bulunmamıştır.

el-Müstasfâ'daki mürsel maslahat yaklaşımı ile ilgili beşinci yorum mürsel maslahatta aranan şartların konudan konuya değiştiği şeklindeki anlayıştır. Burada Cezayirli çağdaş usulcü Numan Cagîm'in yorumlarına ve görüşünü destekleyecek Gazzâlî'den getirdiği örneklerle yer verilmiştir. Cagîm'in görüşlerinin de gerçeği yansıtmadığı ve Gazzâlî'yi parçacı bir okumaya tabi tuttuğu delilleriyle ortaya konulmuştur.

Altıncı olarak Gazzâlî'nin *el-Müstasfâ*'daki mürsel maslahat yaklaşımının net olmadığı şeklindeki yoruma yer verilmiştir. Bu noktada İbn Âşur'un yorumlarına dikkat çekilmiştir. Yazara göre şayet İbn Âşur, bu düşüncesiyle Gazzâlî'nin mürsel maslahatla ilgili net bir tavır koymadığını kastediyorsa bu doğru değildir. Zira Gazzâlî eserlerinde farklı şeyler söylese de her bir eserinde net tavırlar ortaya koymuştur. Ancak İbn Âşur, Gazzâlî'nin birbirinden farklı yaklaşımları benimsediğini ifade etmek istemişse bu doğru bir çıkarımdır. Yazarın, bu konuda İbn Âşur'un tam olarak ne demek

istediğini dikkate alarak görüşünü yorumlama hassasiyetini göstermesi dikkate değerdir.

Yedinci yorum mürsel maslahatta aranan zarurîlik, küllîlik ve kat'îlik şartlarının tahakkukunun mümkün olmadığıdır. Bu görüş sahipleri Ebyârî ve İbnu'l-Müneyyir'in görüşleriyle ilgili değerlendirme daha önce geçtiği için tekrar edilmemiştir.

Sekizinci yorum zarurîlik, küllîlik ve kat'îlik şartlarının mürsel maslahatın diğer delillere takdim şartları olduğudur. Bu başlıkta Abdulvehhâb Hallâf'ın yorumlarına yer verilmiş ve bu yorumun değerlendirmesi yapılmıştır.

Yazar üçüncü bölümün başında sekiz yorum dese de dokuzuncu olarak bir doktora çalışmasından çıkan yorumdan daha bahsetmiştir. Buna göre zarurîlik, küllîlik ve kat'îlik nassa takdim edilen mürsel maslahatın nitelikleridir. Bu kısımda yazar tarafından Gazzâlî'nin maslahatı nassa takdim etmekten kastının ne olduğuna değinilmiştir. Buna göre Gazzâlî'nin maslahatı nassa takdim etmekten kastı küllî maslahatın, naslarda var olan cüz'î maslahata takdim edilmesidir. Bu da maslahatın nassa takdimi değil, küllî olanın cüziye takdimidir. Bu takdim de ancak maslahat zarurî, kat'î ve küllî olduğunda mümkündür.

Sonuç bölümünde yazar tarafından söz konusu üç eserdeki mürsel maslahat yaklaşımına özellikle de *el-Müstasfâ* ve *Şifâu'l-Galîl*'deki benzer ve farklı görüşlere değinilmiş, usulcüler tarafından ortaya konulan yorumlardan ikinci yorumun daha isabetli olduğu ifade edilmiştir. Gazzâlî'nin *Müstasfâ*'da ortaya koyduğu salt zarurî maslahatla amel edileceği şeklindeki yaklaşımının, karar kıldığı son görüşü olabileceği kanaati dile getirilmiştir. Ancak yazar bu düşüncenin sağlam delillerden yoksunluğuna dikkat çekerek şeriatın sadece zarurî maslahatları gözetmeyip hâcî ve tahsînî maslahatlara da itibar ettiğinden hareketle Gazzâlî'nin bu yaklaşımını doğru bulmamıştır. *el-Müstasfâ*'nın Gazzâlî'nin yaşadığı uzlet sonrasında ve en son kaleme aldığı eser olması yazarın da ifade ettiği gibi Gazzâlî'nin mürsel maslahatla ilgili son kanaatinin bu eserdeki yaklaşımı olduğunu güçlendirmektedir.

Netice itibariyle; tanıtımını yaptığımız bu eserin yoğun bir çalışmanın ürünü olduğu anlaşılmaktadır. Eser, Gazzâlî'nin mürsel

maslahat anlayışını detaylı bir şekilde ele almıştır. Özellikle üç eserin mukayeseli şekilde irdelenmesi, Gazzâlî'nin mürsel maslahat anlayışını anlamada oldukça önemli bir katkı sağlamıştır. Çokça örneklendirme yapılması girift olan konuların anlaşılması açısından önem arz etmektedir. İlgili yerlerde daha önce geçtiğine dair geriye dönük atıflar yapılarak tekrara düşülmemeye gayret edilmiştir. Gazzâlî'nin maslahat anlayışına yönelik yapılan yorumların gerekçeleriyle zikredilmesi ve bu yorumların isabet edip etmediğinin de yazar tarafından aklî ve Gazzâlî'den yapılan bazı naklî gerekçelerle kendi içinde tutarlı bir şekilde izah edilmesi açısından kıymetli bir çalışma olmuştur.